

Переміщені університети Донеччини та Луганщини: вижити, щоб повернутися

Переміщені університети Донеччини та Луганщини: вижити, щоб повернутися

Університети вже понад півтисячоліття є символами цивілізованості, розвинутості територій і країн. При цьому вони ще й дуже важливі інструменти розвитку. В них здійснюються навчання і підготовка молодих працівників, вони створюють найважливішу частку соціального капіталу регіону і країни.

З періоду Нового часу університети стають центрами науки, наукового, технічного й технологічного розвитку, поєднуючи викладання з науковими дослідженнями. З діяльністю університетів також нерозривно пов'язане становлення національних держав, в яких вони стають культурними, ідеологічними, навіть світоглядними осередками.

Сьогодні в цілях їхнього існування актуалізується роль громадського служіння, можливість бути корисним суспільству та громадам, в яких знаходяться. В умовах війни на виживання української нації, наші університети стають також частиною безпекового та оборонного простору країни. Все це разом має бути усвідомленим при аналізі ролі та значення для територій Донецької та Луганської областей українських університетів, які зараз мають статус переміщених внаслідок агресії та військового вторгнення росії.

Масштаби та дві хвилі переміщення університетів

До війни, яку розв'язала Росія проти України, Донецька та Луганська області мали досить потужну мережу закладів вищої освіти (ЗВО) різного профілю. В таких густонаселених — до початку війни — областях функціонували кілька десятків університетів та їх відокремлених структур.

Перша хвиля переміщення включала університети з тих міст, що були захоплені у 2014 році та перейшли під контроль так званих «ДНР-ЛНР». Значна їхня частина перебралась в інші міста областей, контрольовані українським урядом.

Друга хвиля переміщення стала ще більш численною у 2022 році після повномасштабного вторгнення.

Тринадцять вишів Донеччини змінили місцезнаходження за 2014 і 2022 роки. Наразі вони працюють на базі інших закладів вищої освіти у семи регіонах країни: 4 — Дніпро та Дніпропетровська область; 2 — Київ; 2 — Луцьк; 1 — Івано-Франківськ; 1 — Тернопіль; 1 — Кропивницький, 1 — Вінниця (ДонНУ ім. Василя Стуса у власних корпусах). З них 9 вимушені були переїхати вперше у

2014 році та повторно у 2022 році, в другій хвилі до них добавились ще 4, які перемістились у 2022 році.

За даними департаменту освіти і науки Донецької обласної адміністрації, кількість студентів у переміщених ЗВО у 2023 році — у порівнянні з попереднім — зменшилась.

Станом на 1 липня 2022 було 23,7 тис. студентів, у 2023 році — 17,7 тис., отже за рік відбулось зменшення на 25%.

Переміщені 7 ЗВО Луганської області у 2014 році, з них другою хвилею 5 переміщені повторно після повномасштабного вторгнення у 2022 році.

На даний час в цих переміщених університетах навчається всього 11 тис. студентів.

Ілюстрація: Східний Варіант

Різке зменшення кількості студентів — стійка, загальна та об'єктивно невідворотна тенденція для всіх переміщених закладів і першої, і другої хвилі переміщення.

Всього в Україні у 2022 році після повномасштабного вторгнення перемістились 44 ЗВО. Це як самостійні заклади, так і окремі структурні підрозділи, як державні, так і приватні. З них 20 - це університети Донеччини та Луганщини.

Фахівці Київського університету імені Бориса Грінченка, які досліджували процеси переміщення, виокремлюють два його формати: «мінімальний» або «розширений». Більшість університетів переміщено в «мініальному» форматі. Це означає, що на підконтрольну Україні територію безпосередньо виїзять ректор, проректори університету, бухгалтерська служба, особа, спеціаліст по роботі з єдиною електронною базою з питань освіти (ЄДЕБО), та деякі інші співробітники. Як правило, адміністрація закладу продовжує роботу у приміщеннях та кабінетах, наданих іншим закладом освіти, тоді як викладання відбувається із застосуванням дистанційних технологій.

Менша частина університетів реалізує «розширений» варіант переміщення, що передбачає надання їм окремих навчальних корпусів, переїзд до іншого населеного пункту не лише адміністрації, а й частини викладачів та студентів.

Масштаб переміщення університетів у 2022 році суттєво більший, у порівнянні з 2014 роком. Для керівництва університетів виникли проблеми організаційного та фінансового характеру, пов'язані з необхідністю налагодити функціонування університету на базі іншого закладу.

Водночас можна заключити, що переміщення університетів відбувалося простіше порівняно з 2014 роком. Більшість необхідних операційних та управлінських дій здійснювалися за напрацьованим раніше алгоритмом, а широке застосування дистанційних цифрових технологій комунікації спрощувало процес адаптації. Хоча доставало і спонтанності, неорганізованості та невідповідності до переміщення і керівників закладів, і викладачів зі студентами.

Стан переміщених університетів

Стан переміщених університетів в абсолютній більшості досить тяжкий. Втрати переміщених університетів є критичними. Правда, що стосується переміщених закладів, то держава продовжує фінансування хоча б заробітних плат, за можливістю — комунальних послуг і стипендій студентам.

Все інше необхідне для повноцінного функціонування виші мають заробляти самі та добиватись підтримки міжнародних партнерів. Одиниці зуміли отримати системну підтримку при переміщенні від зарубіжних донорів, що дозволило їм відновити матеріальну, технічну, інформаційну базу для повноцінної діяльності

та отримати запас стійкості. Інші в значно гіршому становищі, існують при мінімальних ресурсах.

До найбільочіших проблем відноситься втрата людей – співробітників, викладачів і головне — студентів. Кожна з цих груп розпорошені по країні та зарубіжжю. В першу чергу це стосується ситуації з закладами освіти, що переміщалися після початку повномасштабного вторгнення армії росії, коли кожен самостійно дбав про власну безпеку та безпеку своїх сімей.

Ілюстрація: Східний Варіант

Після 24 лютого 2022 року немало студентів, викладачів, інших працівників ЗВО опинилася за межами України, ще частина перемістилася в більш безпечні регіони країни, а значна частина продовжує залишатися на тимчасово окупованих територіях. В таких реаліях зберегти освітній заклад, його людський ресурс надзвичайно складно.

Класичного аудиторного навчання абсолютна більшість переміщених ЗВО не проводять. Немає ні фізичних можливостей – аудиторій, ні можливостей залучити студентів. Здебільшого навчальний процес проходив і проходить донині дистанційно в синхронному та асинхронному режимах. Студенти та викладачі

перебували та багато до цього часу перебувають у важкому психоемоційному стані, мають проблеми фінансового порядку, проблеми стійкого зв'язку з університетом, засвоєння навчального матеріалу.

Частина викладачів через проблеми з комунікацією (поганий зв'язок, не працює програмне забезпечення на тимчасово окупованих територіях тощо) не мали змоги проводити заняття навіть в онлайн-режимі.

Всі ці проблеми безумовно вплинули на якість підготовки студентів.

І у 2022 році, як і у 2014-му, при переміщенні багато ЗВО втратили свою техніку, сервери, бібліотеки, матеріали для дистанційного навчання, документацію освітнього процесу тощо. Вихід шукали у використанні комп'ютерних потужностей університетів, до яких вони перемістились, або зверталися до послуг інших сторонніх організацій.

Такі деякі загальні риси стану переміщених ЗВО. При цьому кожний заклад має свою специфічну ситуацію власної боротьби за виживання, більш чи менш успішний досвід розв'язання своїх проблем. Їх майбутнє залежить не лише від власного менеджменту, а й від конкретної політики держави щодо них.

Державна політика щодо переміщених університетів

У 2014 році профільне міністерство, як, правда, й всі інші державні інститути, виявилось не готовим до оперативної реакції та діючих рекомендацій закладам освіти щодо того, що робити останнім при захопленні територій і університетів. Тому евакуація проводилась хаотично і вивезти на підконтрольну територію якісь цінності майже не вдавалось. Були відсутні алгоритми переміщення, не було нормативних механізмів відновлення втрачених юридичних та фінансових документів. Порятунком потопаючих виявився справою самих потопаючих. Керівництво кожного університету самостійно приймали рішення про переїзд та шукали місце нової дислокації.

Лише під кінець 2014 року МОН розв'язало найгостріші оперативні питання щодо переміщених університетів. Зокрема, питання легітимації переміщення, казначейських рахунків університетів для відновлення фінансування. До прикладу, в ДонНУ імені Василя Стуса, який переїхав за 700 км до Вінниці, і почав працювати з 1 жовтня 2014 року, отримали фінансування від МОН лише в кінці грудня і зарплату за 4, а то й 6 місяців викладачам і співробітникам видали 29-30 грудня.

У 2015-2019 роках Міністерство разом з переміщеними університетами напрацювали та реалізували політики підтримки релокованих закладів. 26 січня

2016 року наказом Міністерства освіти і науки України №50 була створена Рада ректорів вищих навчальних закладів, які переміщені із зони проведення антитерористичної операції. Правда, дієвим інструментом координації діяльності вона так і не стала, а в останні роки фактично паралізована. Законодавче регулювання діяльності переміщених ЗВО здійснювалось прийнятим у 2016 році Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності закладів вищої освіти, наукових установ, переміщених з тимчасово окупованої території та з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження». Суттєвих преференцій переміщеним ЗВО ці політики не давали, проте дозволили якось виживати.

З 2019 року навіть ці невеликі заходи підтримки від держави були скасовані.

Був проголошений принцип — мають право на існування лише ті ЗВО, хто зуміє продемонструвати стійкість в конкурентному середовищі, знайде свою нішу в українському освітньому просторі, зможе забезпечувати себе студентами й фінансовою підтримкою міжнародних спонсорів. Інші мають зникнути, влитись в більш потужні заклади вищої освіти.

Ілюстрація: Східний Варіант

Для більшості переміщених університетів, які втратили свої середовища поповнення студентами, свої корпуси, гуртожитки та всю матеріально-технічну базу освітньої діяльності й не могли на рівних конкурувати з місцевими університетами, це означало зникнення в найближчому майбутньому. Враховуючи, що тримати достойну планку якості надання освітніх послуг в умовах, в які попали більшість переміщених закладів освіти, об'єктивно не могли, а Міністерство не мало в умовах триваючої війни ресурсів для їх підтримки та взяло курс на скорочення надто великої для сучасної України кількості ЗВО, така політика виглядає логічною. Скорочення сучасної мережі університетів в Україні дійсно неминуче після війни.

Та щодо переміщених університетів політика на їх розчинення має один важливий нюанс. Якщо орієнтуватись не лише на сьогодні, а й на перспективу, то зникнення університетів, що перемістились на підконтрольну уряду територію, — це й зникнення надії на відновлення українського освітнього простору на окупованих територіях. Це також відмова від важливих інструментів відновлення. І це вже не питання загалом доцільного зменшення мережі університетів в Україні, а питання стратегії державної політики щодо деокупації та відновлення територій. ***Скорочення й розчинення більшості переміщених з Донеччини та Луганщини університетів буде політичною помилкою. Без повернення університетів повноцінне відновлення територій буде неможливе.***

Можна змодельовати два основні сценарії подальшої долі переміщених університетів на період в кілька років.

1. Сценарій «згасання та розчинення».

Війна продовжується, території не звільнені, всі ресурси держави направляються на оборону. При таких мовах більшість релокованих з Донеччини та Луганщини університетів «згасають» — відсутність набору студентів і, відповідно, фінансування перетворює їх у фактично примарні інституції. При першому перемир'ї чи іншому зручному випадку МОН швидко приєднає їх до ЗВО у містах перебування. Фактично це буде ліквідація, здійснена під гаслом оптимізації (скорочення) ЗВО України. Про такі плани посадовці Міністерства говорять вже давно. Їх стримує мораторій на скорочення ЗВО на час війни. До 2022 року з 7 релокованих університетів 3 вже припинили існування, були приєднані до інших.

Виживе невелика частка найбільш життєстійких університетів. Тих, хто зумів зберегти хоча б ядро викладацького і студентського контингенту та зміг налагодити більш-менш системну підтримку міжнародних донорських організацій. Їх залишать більше для функцій представництва регіону, як символи можливого повернення на деокуповані території. Можна спрогнозувати, що таких буде по 3-5 університетів на область.

Ілюстрація: Східний Варіант

2. Сценарій «повернення в рідні стіни»

Він також в реалізації повністю залежить від безпекового фактора, від успіхів на фронті. Коли територія Донеччини та Луганщини деокупована, війна в інтенсивній фазі зупинена, на порядку денному — повернення України в регіон та повномасштабне його відновлення. При такому розвитку подій актуальним стає повернення ЗВО у свої міста. МОН забезпечує юридично-правові підстави повернення релокованих українських університетів в рідні стіни, створює механізми допомоги та партнерської підтримки. Наші союзники, міжнародна спільнота надають значну фінансову та матеріально-технічну допомогу тим ЗВО, хто в змозі реалізувати повернення.

Навіть в цьому оптимістичному сценарії певну частину релокованих університетів першої хвилі, хто найбільш ослаблений втратою більшої частини викладацького персоналу і студентів, хто по десяти роках вигнання перейшов межу виживання, повернути додому не вдасться. Елементарно не буде достатньої кількості людей для відновлення повноцінної роботи університету в деокупованому місті.

Ці сценарії визначатимуть поле реальності для майбутнього всієї сукупності релокованих ЗВО. Звичайно, між цими крайніми сценаріями — песимістичним і оптимістичним — можливий і деякий проміжний чи поєднання їх реалізації в часі. Проте безперечно при будь-яких варіантах ключовим імперативним викликом для переміщених університетів залишиться вижити. Лише при вирішенні цієї задачі можуть відкриватися інші перспективи.

Щодо очікувань керівників університетів від держави та власного Міністерства, то вони досить типові та реалістичні. Співрозмовники з ректорського корпусу та з керівництва обласними військовими адміністраціями наголошували на ключовому для переміщених університетів в сучасних реаліях — потребі зрозумілої та послідовної державної політики, стратегії щодо майбутнього переміщених університетів.

«Не треба спеціально фінансово допомагати, ми розуміємо — йде війна. Що сьогодні потрібно — не заважати. Головна проблема для нас — відсутність державної політики щодо майбутнього переміщених університетів», — ректор переміщеного університету.

«Що треба зробити? Програму на державному рівні щодо підтримки та збереження наших університетів», — керівник департаменту освіти і науки ОВА.

Слід врахувати ще один зріз проблеми релокованих ЗВО. На деокупованих територіях система освіти має стати частиною національного безпекового та оборонного простору країни. Щодо університетів, то це забезпечення поєднання процесів повернення і процесів очищення. Очищення стосується проблеми колаборації частини викладачів українських університетів. Дану проблему активно піднімають громадські активісти з Донеччини і Луганщини, викладачі, що виїхали зі своїми закладами з окупованих територій.

«Зустрічаються спроби удати, що колабораціонізм викладачів на окупованих територіях, це, мовляв, нормальне явище, люди прагнули вижити. Чому ж на такий шлях не стали тисячі викладачів, педагогів, які вирушили у невідомість аби не стати частиною освітньої системи окупантів? Які обрали шлях вигнанців, але не зрадників?», — один з координаторів громадського об'єднання «Народна рада Донеччини і Луганщини».

Ця проблема потребує спочатку законодавчого розв'язання, а потім і практичного вирішення при поверненні закладів освіти в рідні стіни.

Зокрема, за 10 років не створено нормативних механізмів кадрових рішень щодо працівників ЗВО, які відкрито перейшли на бік окупантів та беруть участь у роботі незаконно створених закладів освіти під російськими прапорами. Університетам не вистачає легальних інструментів.

Рекомендації

- Міністерству освіти і науки України:
 - напрацювати, обговорити з релокованими університетами та місцевою владою і затвердити основи державної політики на сучасному етапі щодо переміщених університетів, щоб зменшити невизначеність їх майбутнього, дати цілі перспективи;
 - варто заздалегідь розробити, провести громадське обговорення та затвердити комплекс нормативно-правових актів, які забезпечать функціонування моделі (моделей) повернення переміщених ВНЗ на деокуповані території.
- Верховній Раді, Мінреінтеграції з підключенням МОН розробити, провести експертне обговорення та прийняти Закон про колаборацію, в якому запропонувати, зокрема, механізми очищення освітянського простору.
- Переміщеним університетам:
 - слід відпрацювати чи оновити Стратегії свого виживання з урахуванням реалій, з оцінкою стану, можливостей та інструментів залучення ресурсів і баченням перспектив;
 - доцільним бачиться розробка переміщеними університетами індикативних планів повернення в рідні стіни при ймовірній деокупації своїх

міст. Такі розробки дозволять підвищити готовність закладів до реалізації складних процедур повернення.

Кіпень Володимир, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Цей матеріал виданий завдяки програмі Український Фонд Швидкого Реагування IREX, що втілює IREX за підтримки Державного департаменту США. Вміст є виключною відповідальністю громадської організації Східний Варіант і не обов'язково відображає погляди IREX та Державного департаменту США